Pesa

Mwongozo wa Mwalimu Darasani, Neno kwa Neno

Sehemu ya Pili. Pesa Kuingia, Pesa Kutoka

na Evan Millner
Abecedaria Press · Universitas Scholarium

Kitabu kimoja cha darasani kwa mwalimu. Wanafunzi hawahitaji vitabu vya kiada.
Hiki ni kitabu cha mwalimu. Mwalimu anahitaji nakala hii moja tu. Wanafunzi hawahitaji kitabu cha kiada.

Unahitaji: kitabu hiki, ubao na chaki.
Kila mwanafunzi anahitaji: daftari la kawaida la shule, rula, na kalamu au penseli.

Katika daftari, kila somo linaanza kwenye ukurasa mpya, pamoja na kichwa cha somo, kilichopigiwa mstari, na tarehe.

Kila somo linakuongoza: nini cha kusema, nini cha kuandika ubaoni, na wanafunzi wanaandika nini.

Sehemu ya Pili. Pesa Kuingia, Pesa Kutoka

Somo 7. Kazi na Malipo

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- sarafu na noti chache za pesa ya nchi yako, kama unazo

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Watu wanachuma pesa kwa kazi yao.
2. Mwajiri analipa mshahara: kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi.
3. Baadhi ya watu wanachuma bila mwajiri. Wanauza bidhaa zao au kazi yao.
4. Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Hili ni somo la kwanza la Sehemu ya Pili, "Pesa Kuingia, Pesa Kutoka". Somo hili linatazama upande wa KUINGIA wa mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Masomo 8 na 9 yanatazama upande wa KUTOKA. Somo 10 linaunganisha pande hizo mbili.

Kuchuma ni kupata pesa kwa kazi yako. Kuna njia mbili za kuchuma. Mtu anaweza kumfanyia kazi mtu mwingine, ambaye analipa mshahara. Au mtu anaweza kufanya kazi peke yake, na kuwauzia wanunuzi bidhaa au kazi.

Mwajiri ni mtu anayemlipa mtu mwingine kwa kazi. Mwajiri anaweza kuwa mkulima, mwenye duka au shule. Mshahara unaweza kulipwa kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi. Katika kitabu hiki, siku moja ya kazi shambani inalipa $100.

Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake. Mshahara ni mapato. Pesa za mayai ambayo mtu anauza ni mapato. Zawadi ya pesa pia ni mapato, lakini mtu huyo hakuichuma. Kwa hiyo mapato ya mtu yanaweza kuwa makubwa kuliko pesa ambazo mtu huyo anachuma. Mkopo pia ni pesa za KUINGIA, lakini si mapato. Lazima mtu huyo aurudishe (Somo 18).

Baadhi ya kazi hazina mshahara. Mama anapika na kuwatunza watoto wake. Mtoto anabeba maji kwenda nyumbani. Kazi hii ina thamani kubwa, lakini hakuna anayelipa pesa kwa ajili yake. Usimwache mwanafunzi yeyote aseme kwamba kazi hii "si kitu".

Watu wa somo hili. Watumie watu hawa walewale katika kitabu chote.

- **Thandi** anafanya kazi dukani. Mwajiri wake ni **Bwana Banda**, mwenye duka. Mshahara wake ni $2,000 kwa mwezi.
- **Kofi** ni kijana. Anamfanyia kazi **Peter**, ambaye anatengeneza viti. Mshahara wake ni $1,000 kwa mwezi.
- **Juma** ni mkulima. Analipa $100 kwa siku kwa watu wanaofanya kazi shambani kwake.
- **Ama** anauza mayai. Hana mwajiri.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Katika Somo 1, Amina alifanya kazi shambani siku nzima. Mkulima alimpa nini?
W. Pesa.

M. Ndiyo. Alipata pesa kwa kazi yake. Tunasema: **anachuma** pesa. Nani katika chumba hiki anachuma pesa?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema:)* Ninafanya kazi shambani. Ninauza mboga. Ninatengeneza baiskeli.

M. Thandi anafanya kazi dukani. Duka hilo ni la Bwana Banda. Bwana Banda anamlipa Thandi kwa kazi yake. Yeye ni **mwajiri** wake. Pesa anazomlipa ni **mshahara** wake. Anapata $2,000 kila mwezi.

M. Juma anamlipa mfanyakazi $100 kwa siku moja shambani kwake. Mfanyakazi huyo anafanya kazi siku 5. Anachuma kiasi gani?
W. $500.

Andika ubaoni:

> kwa siku: $100
> kwa wiki (siku 5): $500
> kwa mwezi: $2,000

M. Mwajiri anaweza kulipa mshahara kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi. Kofi anamfanyia kazi Peter. Peter anamlipa Kofi $1,000 kwa mwezi. Mwajiri wa Kofi ni nani?
W. Peter.

M. Ama anauza mayai. Je, ana mwajiri? Je, anachuma pesa?
W. Hana mwajiri. Lakini anachuma pesa. Watu wanamlipa kwa mayai yake.

M. Ndiyo. Ama hana mshahara. Lakini anachuma. Mwezi huu, kaka yake Thandi anampa $100. Je, alizichuma?
W. Hapana. Ni zawadi.

Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Thandi. Jaza upande wa KUINGIA tu.

Thandi: KUINGIA	Thandi: KUTOKA
mshahara $2,000	
kutoka kwa kaka yake $100	
jumla $2,100	

M. Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake, ni **mapato** ya mtu huyo. Mapato ya Thandi mwezi huu ni kiasi gani?
W. $2,100.

M. Alichuma kiasi gani?
W. $2,000. Hakuchuma zawadi.

Mwanafunzi akisema, "Mama yangu anafanya kazi siku nzima, lakini hana mshahara": sema, "Ndiyo. Kazi yake ina thamani kubwa. Lakini hakuna anayemlipa kwa kazi hiyo. Mshahara ni pesa kutoka kwa mwajiri."

Mwanafunzi akisema, "Pesa za mayai za Ama ni mshahara wake": sema, "Hapana. Mshahara unatoka kwa mwajiri. Pesa za Ama zinatoka kwa wanunuzi wake. Ni mapato, na anazichuma."

Mwanafunzi akisema, "Zawadi si mapato, kwa sababu hakuna aliyefanya kazi kwa ajili yake": sema, "Mapato ni pesa zote za KUINGIA, ziwe zako. Zawadi inaingia, na inakuwa ya mtu huyo. Kwa hiyo ni mapato. Lakini mtu huyo hakuichuma."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kuchuma	Kupata pesa kwa kazi yako.
mshahara	Pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi, kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi.
mapato	Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.
mwajiri	Mtu anayemlipa mtu mwingine kwa kazi.

Kariri

> **Mshahara ni pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi.**
>
> **Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. "Kuchuma" maana yake ni nini?
2. Mwajiri wa Thandi ni nani? Mshahara wake ni kiasi gani?
3. Mwajiri anaweza kulipa mshahara kwa njia tatu. Zitaje.
4. Ama hana mwajiri. Je, anachuma pesa? Kwa njia gani?
5. Je, zawadi ni mapato? Je, zawadi ni mshahara?

Zoezi 2. Pesa zinatoka wapi?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti

mara mbili. Baada ya kila sentensi, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **M** ikiwa mwajiri analipa mshahara.
- **U** ikiwa mtu huyo anauza bidhaa au kazi, na hana mwajiri.
- **Z** ikiwa ni zawadi. Mtu huyo hakuichuma.

Mfano. Bwana Banda anamlipa Thandi $2,000 kwa mwezi wa kazi dukani kwake. — **M.** Bwana Banda ni mwajiri wake.

1. Ama anauza mayai 6 sokoni.
2. Juma anamlipa Amina $100 kwa siku moja shambani kwake.
3. Shangazi yake Kofi anampa $50.
4. Peter anamlipa Kofi mshahara wake mwishoni mwa mwezi.
5. Halima anashona viatu jozi moja. Mwenye viatu anamlipa $20.
6. Shule inamlipa mwalimu kila mwezi.
7. Grace anamshonea Fatuma gauni. Fatuma anamlipa $30.
8. Musa anauza vikombe 3 vya chumvi.
9. Bibi anampa kila mtoto $10 siku ya sikukuu.
10. Kampuni ya mabasi inamlipa dereva kila wiki.
11. Peter anamuuzia Thandi kiti.
12. Mkulima anawalipa wanaume watatu wavune mahindi yake kwa siku mbili.

Zoezi 3. Mfanyakazi anachuma kiasi gani?

Kwa Mwalimu: andika mfano na maswali sita ubaoni. Fanya mfano pamoja na darasa. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu kwa kila swali.

Mfano. Juma analipa $100 kwa siku. Amina anafanya kazi siku 3. → 3 × $100 = $300. **Amina anachuma $300.**

1. Juma analipa $100 kwa siku. Amina anafanya kazi siku 2.

2. Juma analipa $100 kwa siku. Mwanamume mmoja anafanya kazi siku 6.
3. Juma analipa $100 kwa siku. Mwanamke mmoja anafanya kazi siku 10.
4. Fundi wa ujenzi analipa $400 kwa wiki. Joseph anafanya kazi wiki 2.
5. Thandi anachuma $2,000 kwa mwezi. Anachuma kiasi gani kwa miezi 2?
6. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi. Anachuma kiasi gani kwa miezi 3?

Zoezi 4. Andaa upande wa KUINGIA wa Thandi.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa sita kwa sauti, mara mbili, polepole. Baadhi ya taarifa ni KUINGIA na baadhi ni KUTOKA. Wanafunzi wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Thandi. Wanaandika upande wa KUINGIA tu, na kuandika jumla. Chini ya mstari wanaandika sentensi mbili: "Mapato ya Thandi ni $***." na "Thandi anachuma $***."

Mfano. Ama anauza mayai kwa $300. Ananunua chumvi kwa $10. Dada yake anampa $50.

Ama: KUINGIA	**Ama: KUTOKA**
mayai $300	
kutoka kwa dada yake $50	
jumla $350	

Mapato ya Ama ni $350. Ama anachuma $300.

Taarifa za mwezi wa Thandi:

1. Ananunua vipande 2 vya sabuni kwa $20.
2. Bwana Banda anamlipa mshahara wake wa $2,000.
3. Anapanda basi kwenda mjini kwa $30.

4. Kaka yake anampa $100.
5. Anafanya kazi dukani siku mbili zaidi. Bwana Banda anamlipa $100 kwa kila siku.
6. Ananunua mkate mmoja kwa $15.

Kwa Mwalimu: katika zoezi hili wanafunzi wanaacha upande wa KUTOKA wazi.

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Thandi anafanya kazi dukani. Bwana Banda ni _____ wake.
2. Bwana Banda anamlipa Thandi _____ wa $2,000 kwa mwezi.
3. Ama anauza mayai. _____ pesa, lakini hana mwajiri.
4. Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake, ni _____.
5. Zawadi ni mapato, lakini si pesa za _____.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: kabla ya somo lijalo, mwombe kila mwanafunzi afikirie nyumbani kwao. Familia inanunua vitu gani vitano kila mwezi? Kila mwanafunzi analeta orodha ya vitu vitano. Somo 8 linaanza na orodha zao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kupata pesa kwa kazi yako. 2. Bwana Banda. $2,000 kwa mwezi. 3. Kwa siku, kwa wiki, kwa mwezi. 4. Ndiyo. Anauza mayai, na watu wanamlipa kwa mayai hayo. 5. Ndiyo, zawadi ni mapato. Hapana, si mshahara.

Zoezi 2. 1 U · 2 M · 3 Z · 4 M · 5 U · 6 M · 7 U · 8 U · 9 Z · 10 M · 11 U · 12 M

Namba 5 na namba 7: Halima na Grace wanauza kazi yao, si bidhaa. Hawana mwajiri, kwa hiyo jibu ni U. *Namba 11:* Peter anatengeneza na kuuza viti. Thandi ni mnunuzi wake, si mwajiri wake.

Zoezi 3.

1. 2 × $100 = $200. Amina anachuma $200.
2. 6 × $100 = $600. Mwanamume huyo anachuma $600.
3. 10 × $100 = $1,000. Mwanamke huyo anachuma $1,000.
4. 2 × $400 = $800. Joseph anachuma $800.
5. 2 × $2,000 = $4,000.
6. 3 × $1,000 = $3,000.

Zoezi 4.

Thandi: KUINGIA	Thandi: KUTOKA
mshahara $2,000	
kutoka kwa kaka yake $100	
siku mbili zaidi $200	
jumla $2,300	

Mapato ya Thandi ni $2,300. Thandi anachuma $2,200.

Kwa nini: mshahara ($2,000) na siku mbili zaidi ($200) ni pesa kwa kazi: $2,200. $100 kutoka kwa kaka yake ni zawadi. Taarifa 1, 3 na 6 ni KUTOKA. Upande wa KUINGIA hauzionyeshi.

Zoezi 5. 1. mwajiri · 2. mshahara · 3. Anachuma · 4. mapato · 5. kuchuma

Somo 8. Mahitaji na Matakwa

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- orodha ya bei iliyo hapa chini, iandike upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika

> **Bei sokoni**
> yai 1 $5 · pipi 1 $5 · penseli 1 $5
> kikombe 1 cha chumvi $10 · kikombe 1 cha mchele $10 · kikombe 1 cha maharagwe $10
> kipande 1 cha sabuni $10 · kikombe 1 cha chai $10
> mkate 1 $15 · daftari 1 $20 · safari ya basi kwenda mjini $30

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Hitaji ni kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema.
2. Takwa ni kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho.
3. Pesa zinanunua kitu mara moja tu. Kwa hiyo kila tunaponunua, tunafanya uchaguzi.
4. Kitu kilekile kinaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na takwa kwa mtu mwingine.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Mahitaji ni vitu ambavyo lazima mtu awe navyo ili aishi na awe na afya njema. Ni chakula, maji safi, mahali pa kuishi, nguo, na dawa mtu anapokuwa mgonjwa. Shule kwa watoto pia ni hitaji. Bila shule, mtoto hawezi kusoma, kuandika wala kuhesabu.

Matakwa ni vitu vinavyofanya maisha yawe mazuri zaidi. Mtu anaweza kuishi bila vitu hivyo. Pipi, redio, shati la nne na tiketi ya mechi ya mpira wa miguu ni matakwa. Takwa si baya. Watu wanafurahia matakwa yao. Kanuni ya somo hili ni: **lipia mahitaji kwanza, kisha chagua matakwa.**

Pesa zinanunua kitu mara moja tu. Thandi akilipa $10 kwa sabuni, hawezi kutumia $10 hizohizo kwa chai. Kwa hiyo kila mara mtu anaponunua kitu kimoja, hanunui kitu kingine. Huu ni uchaguzi. Matajiri na maskini wote wanafanya uchaguzi, kila siku.

Kitu kilekile kinaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na takwa kwa mwingine. Baiskeli ni hitaji kwa mwanamume anayeendesha saa mbili kwenda kazini. Ni takwa kwa mvulana anayeiendesha kwa kujifurahisha. Kwa hiyo katika Zoezi 2 baadhi ya majibu yanategemea mtu. Majibu yanaonyesha haya kwa nyota (*). Kubali H au T mwanafunzi anapotoa sababu nzuri.

Maneno "hitaji" na "takwa" katika kitabu hiki. Kuanzia somo hili, tumia "hitaji" tu kwa kitu ambacho lazima mtu awe nacho. Tumia "takwa" tu kwa kitu ambacho mtu anaweza kuishi bila kitu hicho. Kwa matamanio mengine, sema "angependa": "Ama angependa sufuria mpya."

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Nisomeeni orodha zenu kutoka nyumbani. Familia yako inanunua nini kila mwezi?
W. *(Wanafunzi wanasoma:)* Unga wa mahindi. Sabuni. Chumvi. Mafuta ya taa. Viatu vya shule.

Andika vitu sita au saba kati ya vitu vyao ubaoni.

M. Je, familia inaweza kuishi bila chakula? Bila maji? Bila paa?
W. Hapana.

M. Kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema ni **hitaji**. Chakula ni hitaji. Maji ni hitaji. Taja mahitaji mengine.
W. Nguo. Nyumba. Dawa. Shule kwa watoto.

M. Kofi ananunua pipi kila siku. Je, anaweza kuishi bila pipi?
W. Ndiyo.

M. Kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho, ni **takwa**. Taja baadhi ya matakwa.
W. Redio. Pipi. Gauni jipya. Mpira wa miguu.

M. Je, takwa ni baya?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema ndiyo, baadhi wanasema hapana.)*

M. Hapana. Takwa linaweza kufanya maisha yawe mazuri. Lakini mahitaji yanakuja kwanza.

Onyesha orodha ya bei ubaoni.

M. Thandi ana $30. Lazima anunue sabuni na mkate mmoja. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kununua vitu vyote vitatu?
W. Hapana. Hiyo ni $55. Ana $30 tu.

M. Lazima achukue kitu kimoja na aache kingine. Huu ni **uchaguzi**. Anachagua nini?
W. Sabuni na mkate. Ni mahitaji.

M. Musa anapanda basi kwenda hospitali mjini. Kofi anapanda basi kwenda mjini kuangalia mpira wa miguu. Je, safari ya basi ni hitaji au takwa?
W. Kwa Musa ni hitaji. Kwa Kofi ni takwa.

M. Ndiyo. Kitu kilekile kinaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na takwa kwa mwingine.

Mwanafunzi akisema, "Redio ni hitaji, kwa sababu ninasikia habari": uliza, "Je, unaweza kuishi na kuwa na afya njema bila redio?" Watu wengi wanaweza. Kwa hiyo kwa watu wengi redio ni takwa.

Mwanafunzi akisema, "Simu ni hitaji": sema, "Baadhi ya watu wanatumia simu kwa kazi yao au kwa pesa zao. Kwao inaweza kuwa hitaji. Kwa wengine ni takwa." Kubali jibu hilo mwanafunzi anapotoa sababu.

Mwanafunzi akisema, "Chai ni hitaji": sema, "Maji ni hitaji. Kikombe cha chai kwenye kibanda cha chai ni takwa."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
hitaji	Kitu ambacho lazima mtu awe nacho ili aishi na awe na afya njema.
takwa	Kitu ambacho mtu angependa kuwa nacho, lakini anaweza kuishi bila kitu hicho.
uchaguzi	Kuchukua kitu kimoja na kuacha kingine, wakati huwezi kupata vyote viwili.

Kariri

> **Hitaji ni kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema.**
>
> **Takwa ni kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Hitaji ni nini? Taja mahitaji manne.
2. Takwa ni nini? Taja matakwa matatu.
3. Thandi alichagua sabuni na mkate. Kwa nini?
4. Nini kinakuja kwanza, mahitaji au matakwa?
5. Je, safari ya basi inaweza kuwa hitaji? Je, inaweza kuwa takwa? Eleza jinsi gani.

Zoezi 2. Hitaji au takwa?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kitu chenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **H** ikiwa ni hitaji.
- **T** ikiwa ni takwa.

Mfano. maji safi ya kunywa — **H**. Hakuna anayeweza kuishi bila maji.

1. kikombe cha mchele kwa chakula cha jioni cha familia
2. pipi
3. dawa kwa mtoto mgonjwa
4. sabuni ya kunawa
5. pete ya dhahabu
6. paa linalozuia mvua isiingie
7. jozi ya nne ya viatu
8. penseli na daftari kwa ajili ya shule
9. kikombe cha chai kwenye kibanda cha chai
10. chumvi ya kupikia
11. blanketi kwa usiku wa baridi
12. redio kubwa mpya
13. safari ya basi kwenda hospitali
14. safari ya basi kwenda kwenye mechi ya mpira wa miguu
15. chupa ya soda tamu
16. maharagwe kwa chakula cha jioni cha watoto
17. tiketi ya kuangalia filamu
18. baiskeli kwa mwanamume anayeendesha saa mbili kwenda kazini
19. mafuta ya taa kwa ajili ya taa, ili watoto waweze kusoma usiku
20. gauni jipya kwa ajili ya harusi, wakati una magauni mawili mazuri

Zoezi 3. Kitu kimoja, watu wawili.

Kwa Mwalimu: soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila jozi ya sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba, kisha (a) na herufi moja, kisha (b) na herufi moja.

Mfano. Baiskeli. (a) Musa anaendesha saa mbili kila siku kwenda kuuza chumvi yake. (b) Kofi anaendesha kuzunguka kijiji kwa kujifurahisha. — **(a) H, (b) T.**

1. Viatu. (a) Thandi hana viatu. Anatembea kwenda dukani kila siku. (b) Thandi ana jozi tatu nzuri. Anaona jozi mpya sokoni.
2. Safari ya basi. (a) Musa anakwenda hospitali mjini. (b) Kofi anakwenda mjini kuangalia mpira wa miguu.
3. Gunia la mahindi. (a) Familia ya Juma haina chakula nyumbani. (b) Juma ana magunia matano yaliyojaa nyumbani.
4. Daftari. (a) Kofi anakwenda darasani, na hana daftari. (b) Kofi ana madaftari mawili mapya nyumbani.
5. Taa. (a) Nyumba ya Fatuma haina mwanga usiku. (b) Fatuma ana taa mbili. Anaona taa kubwa zaidi.

Zoezi 4. Fanya uchaguzi.

Kwa Mwalimu: tumia orodha ya bei iliyo ubaoni. Fanya mfano pamoja na darasa. Kisha andika kila swali ubaoni, au lisome kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika hesabu ya mahitaji. Kisha wanaandika pesa ambazo mtu huyo bado anazo. Kisha wanaandika jibu la swali.

Mfano. Fatuma ana $30. Lazima anunue mchele na sabuni. Angependa pia mkate mmoja. Je, anaweza kununua?

> mchele $10 + sabuni $10 = $20
> $30 − $20 = $10. Fatuma bado ana $10.
> **Hapana.** Mkate unagharimu $15. $10 hazitoshi.

1. Ama ana $25. Lazima anunue chumvi na sabuni. Angependa pia pipi moja. Je, anaweza kuinunua?
2. Kofi ana $30. Lazima anunue daftari kwa ajili ya darasa. Angependa pia kikombe cha chai na pipi moja. Je, anaweza kununua vyote viwili?
3. Grace ana $40. Lazima anunue mchele, maharagwe na mkate kwa chakula cha jioni. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kuilipia?
4. Musa ana $50. Lazima anunue vipande 2 vya sabuni na mkate 1. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kuilipia?
5. Halima ana $60. Lazima anunue penseli na daftari kwa ajili ya mwanawe. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kuilipia?

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Chakula na maji ni _____.
2. Pipi ni _____. Tunaweza kuishi bila pipi.
3. Thandi hawezi kununua vitu vyote viwili. Lazima afanye _____.
4. Lipia _____ kwanza. Kisha chagua matakwa.
5. Baiskeli inaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na _____ kwa mwingine.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi achunguze siku moja nyumbani. Mwanafunzi ananunua vitu gani vidogo siku hiyo: chai, pipi, soda, safari ya basi? Kila kitu kinagharimu kiasi gani? Wanafunzi wanaleta orodha zao. Somo 9 linaanza na orodha hizo.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema. Chakula, maji, nguo, mahali pa kuishi, dawa, shule (vyovyote vinne). 2. Kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho. Vyovyote vitatu, kwa mfano pipi, redio, mpira wa miguu. 3. Kwa sababu ni mahitaji. 4. Mahitaji. 5. Ndiyo. Safari ya basi kwenda hospitali ni hitaji. Safari ya basi kwenda kwenye mechi ya mpira wa miguu ni takwa.

Zoezi 2. 1 H · 2 T · 3 H · 4 H · 5 T · 6 H · 7 T · 8 H · 9 T · 10 H · 11 H · 12 T · 13 H · 14 T · 15 T · 16 H · 17 T · 18 H · *19 H* · 20 T*

Namba 18: mwanamume huyo anahitaji baiskeli kwa kazi yake, kwa hiyo H. Mwanafunzi anaweza kusema T, kwa sababu anaweza kutembea au kupanda basi. Kubali jibu hilo pamoja na sababu hiyo. *Namba 19:* mwanga unawasaidia watoto katika masomo ya shule, kwa hiyo H. Kubali T mwanafunzi akisema, "Wanaweza kusoma mchana." *Namba 20:* mtu huyo tayari ana magauni mazuri, kwa hiyo T. Kubali H tu kukiwa na sababu yenye nguvu.

Zoezi 3. 1. (a) H, (b) T · 2. (a) H, (b) T · 3. (a) H, (b) T · 4. (a) H, (b) T · 5. (a) H, (b) T

Zoezi 4.

1. chumvi $10 + sabuni $10 = $20. $25 − $20 = $5. **Ndiyo.** Pipi inagharimu $5. Baada ya kuinunua, Ama ana $0.
2. daftari $20. $30 − $20 = $10. **Hapana.** Chai na pipi vinagharimu $15. Kofi anaweza kununua chai ($10) au pipi ($5), si vyote viwili.
3. mchele $10 + maharagwe $10 + mkate $15 = $35. $40 − $35 = $5. **Hapana.** Safari ya basi inagharimu $30.
4. sabuni $20 + mkate $15 = $35. $50 − $35 = $15. **Hapana.** Safari ya basi inagharimu $30.
5. penseli $5 + daftari $20 = $25. $60 − $25 = $35. **Ndiyo.** Safari ya basi inagharimu $30. Baada yake, Halima ana $5.

Zoezi 5. 1. mahitaji · 2. takwa · 3. uchaguzi · 4. mahitaji · 5. takwa

Somo 9. Kutumia Pesa

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- orodha ya bei kutoka Somo 8, upande mmoja wa ubao
- mawe madogo au maharagwe 30 katika kikombe (kwa Mazungumzo)

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Kutumia pesa ni kutoa pesa kulipia vitu. Kila tumizi linaandikwa upande wa KUTOKA.
2. Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.
3. Watu wengi husahau matumizi yao madogo.
4. Upotevu ni pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Somo 7 lilitazama upande wa KUINGIA wa mstari. Somo hili linatazama upande wa KUTOKA. Kila kitu ambacho mtu analipia ni tumizi. Matumizi yote pamoja ni upande wa KUTOKA.

Watu wanaona matumizi yao makubwa. Mbuzi anagharimu $500, kwa hiyo mnunuzi anafikiri sana kabla ya kumnunua. Watu hawaoni matumizi yao madogo. Kikombe cha chai kinagharimu $10 tu. Lakini kikombe kimoja kila siku kwa siku 30 kinagharimu $300. Katika kitabu hiki mwezi una siku 30, au wiki 4. (Wiki 4 ni siku 28 tu, kwa hiyo mwezi halisi ni zaidi kidogo ya wiki 4. Katika bajeti halisi, ongeza kidogo kwa kila tumizi la kila wiki.)

Upotevu ni pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa. Mkate unaoharibika ni upotevu. Taa inayowaka mchana kutwa juani ni upotevu. Takwa si upotevu kila mara. Kofi anafurahia chai yake, kwa hiyo anapata kitu kwa pesa zake. Hatari ni tofauti: matakwa yake madogo hayaachi pesa kwa mahitaji yake.

Mwezi wa Kofi. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi kutoka kwa Peter. Katika somo hili anatumia pesa zote. Mwishoni mwa mwezi hawezi kununua daftari kwa ajili ya darasa. Pia, $10 zimepotea, na hakumbuki zilikwenda wapi. Somo 10 linamsaidia Kofi. Somo 12 linarudi kwenye $10 zilizopotea.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Nisomeeni orodha zenu. Mlinunua vitu gani vidogo kwa siku moja?
W. *(Wanafunzi wanasoma:)* Kikombe cha chai. Pipi. Safari ya basi.

M. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi. Siku ya kwanza ana $1,000. Siku ya mwisho hana kitu. Pesa ziko wapi?
W. Ananunua vitu kwa pesa hizo.

M. Ndiyo. **Anatumia pesa** hizo. Kila siku ananunua kikombe cha chai kwa $10 na pipi kwa $5. Hiyo ni kiasi gani kwa siku moja?
W. $15.

M. Je, $15 ni kiasi kikubwa au kiasi kidogo?
W. Kiasi kidogo.

Weka jiwe moja kwa kila siku. Hesabu mawe pamoja na wanafunzi, mpaka 30.

M. Mwezi una siku 30. Kofi ananunua chai katika kila moja ya siku hizi. Analipa kiasi gani kwa chai kwa mwezi mmoja?
W. $10 mara 30. Hiyo ni $300.

Andika ubaoni:

> chai: 30 × $10 = $300
> pipi: 30 × $5 = $150
> **jumla: $450**

M. Kuku mmoja anagharimu $150. Kofi anaweza kununua kuku wangapi kwa $450?
W. Kuku watatu.

M. Chai ni **tumizi**. Pipi ni tumizi. Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.

Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Kofi.

Kofi: KUINGIA	**Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	safari za basi kwenda mjini $120
	sabuni $20
	chai $300
	pipi $150
	?

M. Jumlisha upande wa KUTOKA. Jumla ni kiasi gani?
W. $990.

M. Kofi alipata $1,000. Anaweza kuonyesha $990 tu. $10 za mwisho ziko wapi?
W. Hajui. Alisahau.

M. Mwishoni mwa mwezi, Kofi anahitaji daftari kwa ajili ya darasa. Je, anaweza kulinunua?
W. Hapana. Hana pesa.

M. Siku moja Kofi ananunua mkate mmoja. Anausahau ndani ya mfuko wake. Unaharibika, na anautupa. Alipata nini kwa $15 zake?
W. Hakupata kitu.

M. Huo ni **upotevu**. Je, chai yake pia ni upotevu?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema ndiyo, baadhi wanasema hapana.)*

M. Hapana. Kofi anafurahia chai yake. Ni takwa, si upotevu. Lakini haiachi pesa kwa mahitaji yake.

Mwanafunzi akisema, "Kofi ni mtu mbaya": sema, "Kofi ni kijana. Haoni matumizi yake madogo. Watu wazima wengi hufanya vivyo hivyo. Katika Somo 10 Kofi anajifunza njia bora zaidi."

Mwanafunzi akisema, "Chakula cha nyumbani ni upotevu, kwa sababu mama yake anampikia": sema, "Hapana. Kofi analipia chakula anachokula. Anapata kitu cha kufaa."

Mwanafunzi akiuliza, "Je, kumpa rafiki pesa ni upotevu?": sema, "Hapana. Zawadi si upotevu. Lakini zawadi pia ni tumizi. Inaandikwa upande wa KUTOKA."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kutumia pesa	Kutoa pesa kulipia vitu.
tumizi	Pesa unazotumia kwa kitu kimoja.
upotevu	Pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa.

Kariri

> **Tumizi ni pesa tunazotumia kwa kitu kimoja.**
>
> **Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. "Kutumia pesa" maana yake ni nini?
2. Kofi ananunua chai kila siku. Inamgharimu kiasi gani kwa mwezi mmoja?
3. Je, tumizi linaandikwa upande wa KUINGIA au upande wa KUTOKA?
4. Kwa nini tumizi dogo ni muhimu?
5. Mkate wa Kofi unaharibika. Je, huo ni upotevu? Kwa nini?

Zoezi 2. Kiasi gani kwa mwezi?

Kwa Mwalimu: andika mfano na matumizi sita ubaoni. Sema tena: mwezi una siku 30, au wiki 4. Wanafunzi wanaandika hesabu na

jibu kwa kila tumizi.

Mfano. kikombe cha chai kila siku, $10 → 30 × $10 = **$300 kwa mwezi**

1. pipi moja kila siku, $5
2. mkate mmoja kila siku, $15
3. yai moja kila siku, $5
4. pipi mbili kila siku, $10
5. safari ya basi kwenda mjini kila wiki, $30
6. kipande cha sabuni kila wiki, $10

Zoezi 3. Upotevu au si upotevu?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **U** ikiwa ni upotevu.
- **X** ikiwa si upotevu.

Mfano. Kofi ananunua mkate. Unaharibika. Anautupa. — **U**. Hapati kitu cha kufaa kwa pesa zake.

1. Ama ananunua chumvi na anaitumia kupikia.
2. Thandi anaiacha taa ikiwaka mchana kutwa juani.
3. Musa ananunua shati. Ni dogo mno. Halivai kamwe.
4. Grace ananunua uzi. Anashona magauni matano kwa uzi huo.
5. Kofi analipa nauli ya basi. Basi linamwacha, na anatembea.
6. Fatuma ananunua mchele. Familia inaukula.
7. Peter anaacha vifaa vyake vya kazi nje kwenye mvua. Vinaharibika.
8. Ama ananunua mayai 30 kwa ajili ya sherehe. Mayai kumi yanaharibika.
9. Juma ananunua dawa kwa mbuzi mgonjwa. Mbuzi anapona.
10. Kofi ananunua chai na anainywa pamoja na rafiki zake.

Zoezi 4. Andaa mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Halima.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa sita kuhusu Halima kwa sauti, mara mbili, polepole. Wanafunzi wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Halima kwa wiki moja. Wanajumlisha upande wa KUTOKA. Chini ya mstari wanaandika: "Halima bado ana $___."

Mfano. Ama anauza mayai kwa $200. Ananunua chumvi kwa $10 na sabuni kwa $10.

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
mayai $200	chumvi $10
	sabuni $10
	jumla $20

$200 − $20 = $180. Ama bado ana $180.

Taarifa za wiki ya Halima:

1. Halima ananunua chakula kwa ajili ya familia yake kwa $300.
2. Watu wanamlipa Halima $600 kwa viatu anavyoshona.
3. Ananunua vipande 2 vya sabuni.
4. Anapanda basi kwenda mjini na kurudi. Hizo ni safari 2.
5. Kila siku ananunua kikombe cha chai. Wiki ina siku 7.
6. Ananunua misumari na uzi kwa ajili ya kazi yake. Vinagharimu $50.

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Kofi _____ pesa zake zote kwa mwezi mmoja.

2. Chai yake ni _____. Inaandikwa upande wa KUTOKA.
3. Mkate unaoharibika ni _____.
4. Tumizi dogo kila siku huwa _____ kikubwa kwa mwezi mmoja.
5. Kila _____ linaandikwa upande wa KUTOKA.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tunza mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Kofi katika daftari lako mwenyewe. Utauhitaji katika Somo 10. Waombe wanafunzi wafikirie nyumbani: "Kofi anaweza kufanya nini mwezi ujao, ili aweze kununua daftari lake?" Somo 10 linaanza na mawazo yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kutoa pesa kulipia vitu. 2. $300 (30 × $10). 3. Upande wa KUTOKA. 4. Kwa sababu linarudi kila siku. Kwa mwezi mmoja linakuwa kiasi kikubwa. 5. Ndiyo. Hapati kitu cha kufaa kwa pesa zake.

Zoezi 2.

1. 30 × $5 = $150
2. 30 × $15 = $450
3. 30 × $5 = $150
4. 30 × $10 = $300

5. 4 × $30 = $120
6. 4 × $10 = $40

Namba 5 na 6: haya ni ya kila wiki, kwa hiyo hesabu inatumia wiki 4, si siku 30.

Zoezi 3. 1 X · 2 U · 3 U · 4 X · 5 U · 6 X · 7 U · 8 U · 9 X · 10 X

Namba 2: taa inachoma mafuta ya taa, na jua tayari linatoa mwanga. *Namba 7:* upotevu pia ni matumizi mabaya ya vitu, si ya pesa tu. *Namba 10:* Kofi anafurahia chai, kwa hiyo ni takwa, si upotevu. Mwanafunzi anaweza kusema U kwa sababu Kofi hana pesa kwa mahitaji yake. Sifu fikra hiyo, na useme kwamba tatizo ni kiasi, si chai.

Zoezi 4.

Halima: KUINGIA	Halima: KUTOKA
kushona viatu $600	chakula $300
	sabuni $20
	safari za basi $60
	chai $70
	misumari na uzi $50
	jumla $500

$600 − $500 = $100. Halima bado ana $100.

Jinsi ya kupata: sabuni 2 × $10 = $20. Basi 2 × $30 = $60. Chai 7 × $10 = $70.

Zoezi 5. 1. anatumia · 2. tumizi · 3. upotevu · 4. kiasi · 5. tumizi

Somo 10. Bajeti

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Kofi kutoka Somo la 9, katika daftari lako mwenyewe
- bajeti ya Grace (Zoezi 4), iliyoandikwa upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika

Muda: takriban dakika 50. Kama wanafunzi wako ni wa polepole katika hesabu, fundisha Mazoezi 4 na 5 katika kipindi cha pili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.
2. Tunaandaa bajeti kabla mwezi haujaanza.
3. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.
4. Wakati KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA, lazima tupunguze KUTOKA au tuongeze KUINGIA.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Bajeti ni mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa mwezi mmoja, unaoandikwa kabla mwezi haujaanza. Inaonyesha jinsi mtu anavyopanga kupata pesa na kutumia pesa. Haionyeshi kinachotokea kweli. Somo 14 linaonyesha jinsi ya kuandika kinachotokea kweli.

Kuanzia somo hili, mstari unapata mambo mawili zaidi. Chini kabisa, andika **JUMLA KUINGIA** chini ya upande wa KUINGIA na

JUMLA KUTOKA chini ya upande wa KUTOKA. Chini ya mstari, andika **BAKI** = **JUMLA KUINGIA** − **JUMLA KUTOKA**.

Andaa bajeti kwa hatua nne. 1. Upande wa KUINGIA, andika mapato ya mwezi. Andika pesa tu ambazo hakika zitakuja. 2. Upande wa KUTOKA, andika mahitaji kwanza, kisha matakwa. 3. Jumlisha kila upande. 4. Toa JUMLA KUTOKA kutoka kwenye JUMLA KUINGIA. Jibu ni BAKI.

Wakati mwingine JUMLA KUTOKA ni kubwa kuliko JUMLA KUINGIA. Hapo bajeti haifanyi kazi. Kuna njia mbili tu za kuirekebisha: punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA. Ondoa matakwa kwanza. Kisha tafuta njia za kulipa kidogo kwa mahitaji. Kukopa kunakuja katika Somo 18. Kukopa hakurekebishi bajeti ambayo kamwe haifanyi kazi.

BAKI inaweza kubaki kwa mwezi unaofuata, au kwa siku mbaya, au kwa kitu kikubwa. Sehemu ya Tano ya kitabu hiki inafundisha jambo hili. Katika somo hili, sema tu "Kofi anaweza kuzitunza."

Baadhi ya wanafunzi hawapendi kulieleza darasa mapato yao. Katika Zoezi 5 mwanafunzi anaweza kuandika bajeti ya mtu wa kubuni. Kamwe usimtake mwanafunzi kusoma kwa sauti pesa za familia yake.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Mwezi uliopita Kofi alitumia pesa zake zote. Hakuwa na pesa za kununua daftari lake. Mna mawazo gani kwa Kofi?
W. Chai kidogo. Pipi chache. Anunue daftari kwanza.

M. Vizuri. Kofi anasema, "Kabla mwezi haujaanza, nitaandika nitakachofanya." Huo ni **mpango**. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja ni **bajeti**.

M. Nini kitamjia Kofi upande wa KUINGIA mwezi ujao?
W. Mshahara wake, $1,000.

M. Sasa upande wa KUTOKA. Nini kinakuja kwanza, mahitaji au matakwa?
W. Mahitaji.

Andika mahitaji ya Kofi upande wa KUTOKA: chakula cha nyumbani $400, sabuni $20, daftari $20.

M. Sasa matakwa. Kofi anaendelea na chai yake, lakini kwa siku 10 tu. Hiyo ni kiasi gani? Na pipi kwa siku 10?
W. Chai $100. Pipi $50.

Ziandike. Kisha andika: safari za basi kwenda mjini, 2 × $30 = $60; zawadi kwa mama yake, $50.

Bajeti ya Kofi: KUINGIA	**Bajeti ya Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	sabuni $20
	daftari $20
	chai $100
	pipi $50
	safari za basi $60
	zawadi kwa mama yake $50
JUMLA KUINGIA $1,000	**JUMLA KUTOKA ?**

M. Jumlisheni upande wa KUTOKA. JUMLA KUTOKA ni kiasi gani?
W. $700.

M. JUMLA KUINGIA ni $1,000. JUMLA KUTOKA ni $700. Kofi anabaki na kiasi gani?
W. $300.

Andika chini ya mstari: **BAKI = $1,000 − $700 = $300**

M. Hizi ni pesa zinazobaki, yaani **baki**. Kofi anaweza kufanya nini na $300?
W. Anaweza kununua kuku wawili. Anaweza kuzitunza kwa mwezi ujao.

M. Yote mawili ni mazuri. Sasa tazameni bajeti ya Grace ubaoni. JUMLA KUINGIA ni $1,500. JUMLA KUTOKA ni $1,700. Kuna kosa gani?
W. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Imezidi kwa $200.

M. Grace anaweza kufanya nini?
W. Anaweza kuondoa takwa. Au anaweza kushona nguo zaidi na kupata pesa zaidi.

M. Ndiyo. Punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA. Bajeti haipaswi kuwa na KUTOKA zaidi ya KUINGIA.

Mwanafunzi akisema, "Sijui mapato yangu ya mwezi ujao": sema, "Andika pesa ambazo hakika zitakuja. Usiandike pesa ambazo unazitumainia tu."

Mwanafunzi akisema, "Kofi lazima aache chai kabisa": sema, "Anaweza. Lakini bajeti inaweza kubaki na takwa dogo. Mahitaji yanakuja kwanza, na bajeti lazima ifanye kazi."

Mwanafunzi akisema, "Grace anaweza kumwomba rafiki $200": sema, "Basi mwezi ujao atakuwa na tatizo lilelile. Na lazima arudishe pesa hizo. Tutajifunza jambo hili katika Somo 18."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
bajeti	Mpango wa pesa za KUINGIA na pesa za KUTOKA kwa mwezi mmoja.
mpango	Unachoamua kufanya, kabla ya kukifanya.
baki	Pesa zinazobaki baada ya pesa zote za KUTOKA. BAKI = JUMLA KUINGIA − JUMLA KUTOKA.

Kwa Mwalimu: neno **mpango** linamaanisha tu "unachoamua kufanya". Usilitumie kwa mchoro wa nyumba.

Kariri

> **Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.**
>
> **JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Bajeti ni nini?
2. Tunaandaa bajeti lini: kabla ya mwezi au baada yake?
3. Upande wa KUTOKA, tunaandika nini kwanza?
4. Tunaipataje BAKI?

5. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Taja mambo mawili ambayo mtu anaweza kufanya.

Zoezi 2. Tafuta BAKI.

Kwa Mwalimu: andika mfano na maswali sita ubaoni. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu. Kwa swali ambalo KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA, wanaandika: "KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $___. Hakuna baki."

Mfano. JUMLA KUINGIA $1,000 · JUMLA KUTOKA $700 → $1,000 − $700 = **$300 zimebaki**

1. JUMLA KUINGIA $500 · JUMLA KUTOKA $300
2. JUMLA KUINGIA $2,000 · JUMLA KUTOKA $1,500
3. JUMLA KUINGIA $800 · JUMLA KUTOKA $800
4. JUMLA KUINGIA $1,200 · JUMLA KUTOKA $900
5. JUMLA KUINGIA $600 · JUMLA KUTOKA $700
6. JUMLA KUINGIA $2,000 · JUMLA KUTOKA $1,860

Zoezi 3. Andaa bajeti ya Thandi.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa saba kuhusu Thandi kwa sauti, mara mbili, polepole. Wanafunzi wanachora bajeti ya Thandi ya mwezi ujao. Wanaandika mahitaji kwanza na takwa mwisho. Wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI.

Mfano. Ama anapanga kuuza mayai kwa $600. Anapanga kununua chakula kwa $300, chakula cha kuku kwa $100 na sabuni kwa $20.

Bajeti ya Ama: KUINGIA	Bajeti ya Ama: KUTOKA
mayai $600	chakula $300
	chakula cha kuku $100
	sabuni $20
JUMLA KUINGIA $600	**JUMLA KUTOKA $420**

BAKI = $600 − $420 = $180

Taarifa za mwezi wa Thandi:

1. Thandi analipa $500 kwa chumba chake.
2. Bwana Banda anamlipa mshahara wa $2,000.
3. Ananunua chakula kwa $800.
4. Angependa shati jipya. Linagharimu $100.
5. Anamtumia mama yake $300.
6. Anapanda basi kwenda mjini mara 4.
7. Ananunua vipande 4 vya sabuni.

Zoezi 4. Bajeti ya Grace haifanyi kazi.

Kwa Mwalimu: bajeti ya Grace tayari iko ubaoni (hapa chini). Fanya mfano pamoja na darasa kwanza. Kisha wanafunzi wanajibu maswali matano kuhusu Grace. Katika swali la 5 wanachora bajeti mpya.

Mfano. Wiki ya Kofi. JUMLA KUINGIA $250. KUTOKA: chakula $100, chai $70, safari za basi $60, pipi $35.

> JUMLA KUTOKA = $100 + $70 + $60 + $35 = $265
> $265 − $250 = $15. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $15.
> Kofi anaondoa pipi. JUMLA KUTOKA mpya = $230.
> **BAKI = $250 − $230 = $20**

Bajeti ya Grace: KUINGIA	Bajeti ya Grace: KUTOKA
kushona nguo $1,500	chakula $800
	chumba chake $300
	sabuni $40
	vifaa vya shule vya mwanawe $200
	safari za basi $120
	gauni jipya $240
JUMLA KUINGIA $1,500	**JUMLA KUTOKA ?**

1. JUMLA KUTOKA ya Grace ni kiasi gani?
2. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Kwa kiasi gani?
3. Ni kitu gani upande wa KUTOKA ambacho ni takwa?
4. Grace anaondoa takwa hilo. JUMLA KUTOKA yake mpya ni kiasi gani?
5. Chora bajeti mpya ya Grace. Andika BAKI.

Zoezi 5. Andaa bajeti.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanaandaa bajeti ya mwezi mmoja. Wanaweza kuiandaa kwa ajili yao wenyewe, au kwa ajili ya mtu wa kubuni. Wanampa mtu huyo jina. Onyesha tena bajeti ya Kofi kutoka Mazungumzo kama mfano. Tembea darasani na usaidie. Kagua mambo manne: mahitaji yanakuja kwanza, jumla zote mbili ziko sawa, BAKI iko sawa, na KUTOKA si zaidi ya KUINGIA.

Mfano. Bajeti ya Kofi kutoka Mazungumzo: JUMLA KUINGIA $1,000 · JUMLA KUTOKA $700 · BAKI $300.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: somo linalofuata (Somo 11) ni marudio ya Sehemu ya Pili. Mwambie kila mwanafunzi aitunze bajeti yake kutoka Zoezi 5. Mwishoni mwa mwezi, mwanafunzi anaitazama tena na kujiuliza: "Je, mwezi wangu ulienda kama nilivyopanga?" Usiwatake wanafunzi kuonyesha darasa pesa zao halisi.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja. 2. Kabla ya mwezi. 3. Mahitaji. 4. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA. 5. Punguza KUTOKA. Ongeza KUINGIA.

Zoezi 2.

1. $500 − $300 = $200 zimebaki
2. $2,000 − $1,500 = $500 zimebaki
3. $800 − $800 = $0 zimebaki
4. $1,200 − $900 = $300 zimebaki
5. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $100. Hakuna baki.
6. $2,000 − $1,860 = $140 zimebaki

Namba 3: bajeti inafanya kazi, lakini hakuna baki. *Namba 5:* bajeti haifanyi kazi. Mtu huyo lazima apunguze KUTOKA au aongeze KUINGIA.

Zoezi 3.

Bajeti ya Thandi: KUINGIA	Bajeti ya Thandi: KUTOKA
mshahara $2,000	chumba chake $500
	chakula $800
	sabuni $40
	safari za basi $120
	kwa mama yake $300
	shati jipya $100
JUMLA KUINGIA $2,000	**JUMLA KUTOKA $1,860**

BAKI = $2,000 − $1,860 = $140

Jinsi: basi 4 × $30 = $120. Sabuni 4 × $10 = $40. Shati ni takwa, kwa hiyo linakuja mwisho. Mpangilio wa mahitaji unaweza kutofautiana. Kubali mpangilio wowote wenye shati mwisho.

Zoezi 4.

1. 800 + 300 + 40 + 200 + 120 + 240 = $1,700
2. $1,700 − $1,500 = $200
3. Gauni jipya.
4. $1,700 − $240 = $1,460
5. Bajeti mpya inafanana na ile ya zamani, bila gauni. JUMLA KUINGIA $1,500 · JUMLA KUTOKA $1,460 · BAKI = $1,500 − $1,460 = $40.

Kwa Mwalimu: mwanafunzi anaweza pia kuondoa safari moja ya basi ($30) au zaidi. Kubali bajeti mpya yoyote ambayo hesabu zake ziko sawa na KUTOKA si zaidi ya KUINGIA.

Zoezi 5. Hakuna jibu moja maalum. Kagua mambo manne yaliyo katika maelezo ya *Kwa Mwalimu*.

Somo 11. Marudio: Pesa Kuingia, Pesa Kutoka (Masomo 7 hadi 10)

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- orodha ya bei ya Somo 8, iliyoandikwa upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika
- chaki na ubao
- daftari la kila mwanafunzi, lenye kazi yote ya Masomo 7 hadi 10
- rula, na kalamu au penseli, kwa kila mwanafunzi
- bajeti ya kila mwanafunzi kutoka Somo 10, Zoezi 5

Muda: vipindi viwili vya takriban dakika 40. Katika kipindi cha kwanza, fanya Maswali ya Marudio na Mazoezi 1 na 2. Katika kipindi cha pili, fanya Mazoezi 3 hadi 5.

Marudio haya yanakagua nini. Wanafunzi hawajifunzi maneno mapya katika somo hili. Wanatumia tena maneno na ujuzi wa Sehemu ya Pili:

1. Kuchuma; mshahara kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi; mwajiri; mapato (Somo 7).
2. Mahitaji na matakwa; uchaguzi; mahitaji yanakuja kwanza (Somo 8).
3. Kutumia pesa; matumizi; matumizi madogo yanakuwa kiasi kikubwa kwa mwezi; upotevu (Somo 9).
4. Bajeti: JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI; nini cha kufanya wakati KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA (Somo 10).

Andika maneno kumi na matatu ya Sehemu ya Pili upande mmoja wa ubao. Yaache hapo kwa vipindi vyote viwili:

> kuchuma · mshahara · mapato · mwajiri · hitaji · takwa · uchaguzi · kutumia pesa · tumizi · upotevu · bajeti · mpango · baki

Kumbuka namba za kitabu hiki. Mwezi una siku 30, au wiki 4. Mshahara wa Thandi ni $2,000 kwa mwezi. Mshahara wa Kofi ni $1,000 kwa mwezi. Juma analipa $100 kwa siku moja ya kazi shambani kwake.

Baadhi ya wanafunzi waliitazama tena bajeti yao wenyewe mwishoni mwa mwezi. Uliza, "Je, mwezi wako ulienda kama ulivyopanga?" Mwache mwanafunzi ajibu kama anapenda. Kamwe usimtake mwanafunzi asome kwa sauti habari za pesa za familia yake.

Wanafunzi wengi wakikosea swali. Usiendelee na Somo 12 mara moja. Fundisha tena sehemu hiyo, kutoka kwenye somo lililo katika jedwali hili. Kisha toa vipengele vipya viwili au vitatu vya aina hiyohiyo.

Majibu yasiyo sawa katika …	Fundisha tena …
Zoezi 2, namba 1 hadi 3; vipengele vya jaribio 1 hadi 3	Somo 7, Mazungumzo na Zoezi 4 (mapato na kuchuma)
Zoezi 1, mahitaji na matakwa; vipengele vya jaribio 4 hadi 6	Somo 8, Mazoezi 2 na 4
Zoezi 1, upotevu; Zoezi 2, namba 4 hadi 6; vipengele vya jaribio 7 na 8	Somo 9, Mazoezi 2 na 3
Zoezi 3; vipengele vya jaribio 9 na 10	Somo 10, Mazungumzo na Mazoezi 2 na 3

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Maswali ya Marudio

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti kwa sentensi kamili. Hakuna anayeandika. Namba iliyo kwenye mabano inakuonyesha somo. Kama hakuna anayeweza kujibu, soma tena sentensi za Kariri za somo hilo.

1. "Kuchuma" maana yake nini? (Somo 7)
2. Mshahara ni nini? Nani anaulipa? (Somo 7)
3. Mwajiri anaweza kulipa mshahara kwa njia tatu. Zitaje. (Somo 7)
4. Mapato ni nini? Je, zawadi ni mapato? (Somo 7)
5. Ama hana mwajiri. Anachumaje pesa? (Somo 7)
6. Hitaji ni nini? Taja mahitaji matatu. (Somo 8)
7. Takwa ni nini? Je, takwa ni baya? (Somo 8)
8. Thandi hawezi kununua vitu vyote viwili. Lazima afanye nini? (Somo 8)
9. Yapi yanakuja kwanza, mahitaji au matakwa? (Somo 8)
10. "Kutumia pesa" maana yake nini? Tumizi ni nini? (Somo 9)
11. Kofi ananunua kikombe cha chai kila siku. Chai inamgharimu kiasi gani kwa mwezi? (Somo 9)
12. Upotevu ni nini? Toa mfano mmoja. (Somo 9)
13. Bajeti ni nini? Je, tunaiandaa kabla ya mwezi au baada yake? (Somo 10)
14. Tunaipataje baki? (Somo 10)
15. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Taja mambo mawili ambayo mtu anaweza kufanya. (Somo 10)

Zoezi 1. Hitaji, takwa au upotevu?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kitu chenye namba kwa sauti mara mbili. Baada ya kila kitu, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **H** ikiwa ni hitaji.
- **T** ikiwa ni takwa.
- **U** ikiwa ni upotevu.

Mfano. mkate unaoharibika ndani ya mfuko wa Kofi — **U**. Kofi hapati kitu cha kufaa kwa pesa zake.

1. dawa kwa mtoto mgonjwa
2. chupa ya soda tamu
3. taa inayowaka mchana kutwa juani
4. chumvi ya kupikia
5. tiketi ya mechi ya mpira wa miguu
6. mchele kwa chakula cha jioni cha familia
7. shati lililo dogo mno, na hakuna anayelivaa
8. pete ya dhahabu
9. blanketi kwa ajili ya usiku wa baridi
10. redio kubwa mpya
11. safari ya basi ambayo Kofi analipia, lakini anakosa basi
12. sabuni ya kuoshea

Zoezi 2. Kiasi gani?

Kwa Mwalimu: andika mfano na maswali sita ubaoni. Sema tena: mwezi una siku 30, au wiki 4. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu kwa kila swali.

Mfano. Juma analipa $100 kwa siku. Amina anafanya kazi siku 5. Anachuma kiasi gani? → 5 × $100 = **$500**

1. Juma analipa $100 kwa siku. Mwanamume mmoja anafanya kazi siku 7. Anachuma kiasi gani?
2. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi. Anachuma kiasi gani kwa miezi 2?
3. Mshahara wa Thandi ni $2,000. Kaka yake anampa $100. Mapato yake ni kiasi gani?
4. Kofi ananunua pipi moja kila siku. Pipi moja inagharimu $5. Anatumia pesa kiasi gani kwa mwezi?
5. Halima ananunua kikombe cha chai kila siku. Chai inagharimu $10. Anatumia pesa kiasi gani kwa wiki ya siku 7?
6. Grace anapanda basi kwenda mjini kila wiki. Safari moja inagharimu $30. Anatumia pesa kiasi gani kwa mwezi?

Zoezi 3. Andaa bajeti ya Halima.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa nane kuhusu Halima kwa sauti, mara mbili, polepole. Taarifa hizo zimechanganyika. Wanafunzi wanachora bajeti ya Halima ya mwezi ujao. Wanaandika mahitaji kwanza na takwa mwisho. Wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI. Kisha wanajibu swali lililo chini ya bajeti.

Mfano. Bajeti ya Kofi kutoka Somo 10. Andika mistari yake ya kwanza tu na jumla zake:

Bajeti ya Kofi: KUINGIA	**Bajeti ya Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	sabuni $20
	…
JUMLA KUINGIA $1,000	**JUMLA KUTOKA $700**

BAKI = $1,000 − $700 = $300

Taarifa za mwezi wa Halima:

1. Angependa redio mpya. Inagharimu $300.
2. Anapanga kushona viatu kwa $2,400.
3. Ananunua chakula cha familia yake kwa $1,200.
4. Binamu yake anasema, "Labda nitakupa $100."
5. Ananunua misumari na uzi kwa ajili ya kazi yake kwa $200.
6. Analipa $300 kwa chumba chake.
7. Ananunua vipande 8 vya sabuni.
8. Anapanda basi kwenda mjini mara 4.

Chini ya bajeti, wanafunzi wanajibu: Ni taarifa ipi ambayo haimo katika bajeti? Kwa nini?

Kwa Mwalimu: wanafunzi wakienda polepole, sema: "Tazameni tena taarifa ya 4. Je, pesa hizo hakika zitakuja?"

Zoezi 4. Jaribio fupi.

Kwa Mwalimu: andika vipengele kumi ubaoni. Usiwasaidie wanafunzi. Kila mwanafunzi anaandika namba ya kila kipengele na jibu katika daftari. Kusanya madaftari, au tembea darasani na utazame. Toa maksi moja kwa kila jibu lililo sawa. Andika maksi kati ya 10 chini ya ukurasa.

1. Thandi anafanya kazi katika duka la Bwana Banda. Mwajiri wake ni nani?
2. Ama anauza mayai kwa $300. Dada yake anampa $50. Mapato ya Ama ni kiasi gani?
3. Katika kipengele cha 2, Ama anachuma kiasi gani?
4. Andika H au T: paa linalozuia mvua.
5. Andika H au T: pipi.
6. Ama ana $20. Lazima anunue mchele. Angependa mkate pia. Je, anaweza kununua vyote viwili?
7. Pipi moja inagharimu $5. Kofi ananunua moja kila siku kwa siku 30. Anatumia pesa kiasi gani?
8. Mkate wa Kofi unaharibika. Anautupa. Je, ni upotevu?

9. JUMLA KUINGIA $900. JUMLA KUTOKA $600. Baki ni kiasi gani?
10. JUMLA KUINGIA $500. JUMLA KUTOKA $650. Je, bajeti inafanya kazi?

Kwa Mwalimu: kwa kipengele 6, wanafunzi wanatumia orodha ya bei iliyo ubaoni.

Zoezi 5. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Kwa Mwalimu: andika sentensi hizi nne ubaoni. Ni sentensi za Kariri kutoka Sehemu ya Pili. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara moja. Kisha wananakili kila sentensi mara mbili.

> **Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.**
>
> **Hitaji ni kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema.**
>
> **Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.**
>
> **Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.**

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tazama maksi za jaribio fupi. Fundisha tena sehemu yoyote ambayo wanafunzi wengi waliikosea (tazama "Wanafunzi wengi wakikosea swali").

Somo 12 linaanza Sehemu ya Tatu, "Kuweka Kumbukumbu". Kabla ya somo hilo, tafuta karatasi yenye siku na mwezi juu yake. Barua, karatasi ya shule au kalenda inafaa. Mwambie kila mwanafunzi afikirie: "Siku kama ya leo wiki iliyopita, nilitumia pesa kwa nini?" Somo 12 linaanza na swali hili.

Majibu (kwa mwalimu)

Maswali ya Marudio. 1. Kupata pesa kwa kazi yako. · 2. Pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi. Mwajiri ndiye anayeulipa. · 3. Kwa siku, kwa wiki, kwa mwezi. · 4. Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake. Ndiyo, zawadi ni mapato, lakini mtu huyo haichumi. Mkopo si mapato. · 5. Anauza mayai. Watu wanamlipa kwa mayai hayo. · 6. Kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema. Vyovyote vitatu: chakula, maji, nguo, mahali pa kuishi, dawa, shule. · 7. Kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho. Hapana, takwa si baya. Lakini mahitaji yanakuja kwanza. · 8. Uchaguzi. · 9. Mahitaji. · 10. Kutoa pesa kulipia vitu. Tumizi ni pesa unazotumia kwa kitu kimoja. · 11. $300 (30 × $10). · 12. Pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa. Kwa mfano, mkate unaoharibika. · 13. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja. Kabla ya mwezi. · 14. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA. · 15. Punguza KUTOKA. Ongeza KUINGIA.

Zoezi 1. 1 H · 2 T · 3 U · 4 H · 5 T · 6 H · 7 U · 8 T · 9 H · 10 T · 11 U · 12 H

Namba 2, 5, 8 na 10: haya ni matakwa, si upotevu. Mtu anayafurahia na anapata kitu kwa pesa zake. *Namba 3, 7 na 11:* pesa au kitu hakileti chochote cha kufaa. Huo ni upotevu.

Zoezi 2.

1. 7 × $100 = $700. Anachuma $700.
2. 2 × $1,000 = $2,000.
3. $2,000 + $100 = $2,100. Mapato yake ni $2,100.

4. 30 × $5 = $150.
5. 7 × $10 = $70.
6. 4 × $30 = $120.

Namba 3: zawadi ni mapato, lakini Thandi haichumi. Anachuma $2,000. *Namba 6:* ni kila wiki, kwa hiyo hesabu inatumia wiki 4, si siku 30.

Zoezi 3.

Bajeti ya Halima: KUINGIA	Bajeti ya Halima: KUTOKA
kushona viatu $2,400	chakula $1,200
	chumba chake $300
	misumari na uzi $200
	sabuni $80
	safari za basi $120
	redio mpya $300
JUMLA KUINGIA $2,400	**JUMLA KUTOKA $2,200**

BAKI = $2,400 − $2,200 = $200

Jinsi: sabuni 8 × $10 = $80. Basi 4 × $30 = $120. JUMLA KUTOKA: 1,200 + 300 + 200 + 80 + 120 + 300 = 2,200. Redio ni takwa, kwa hiyo inakuja mwisho. Kubali mahitaji kwa mpangilio wowote.

Taarifa ya 4 haimo katika bajeti. Hakuna hakika kwamba $100 hizo zitakuja. Bajeti ina pesa tu ambazo hakika zitakuja.

Namba hizi zinakubaliana na Somo 9: huko Halima alipata $600 kwa wiki kwa kushona viatu, kwa hiyo wiki 4 zinaleta $2,400. Chakula chake kilikuwa $300 kwa wiki, kwa hiyo $1,200 kwa mwezi.

Zoezi 4. Maksi moja kwa kila kipengele.

1. Bwana Banda

2. $350
3. $300
4. H
5. T
6. Hapana. Mchele ni $10. Zinabaki $10 tu, na mkate ni $15.
7. $150
8. Ndiyo
9. $300
10. Hapana. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $150. (Kubali "Hapana" peke yake.)

Kwa Ajili ya Mwalimu

Msaada Zaidi kwa Mwalimu

Sehemu ya Pili. Pesa Kuingia, Pesa Kutoka (Masomo 7 hadi 11)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Pili inatazama pande mbili za mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Somo 7 linatazama upande wa KUINGIA: kile mtu anachochuma na anachopata. Masomo 8 na 9 yanatazama upande wa KUTOKA: mahitaji, matakwa na kutumia pesa. Somo 10 linaweka pande hizo mbili pamoja katika bajeti.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake. Mshahara ni pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi.
2. Lipia mahitaji kwanza. Kisha chagua matakwa.
3. Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.
4. Bajeti ni mpango wa mwezi mmoja. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anaita zawadi, au pesa za mayai za Ama, mshahara.* Sema, "Mshahara unatoka kwa mwajiri." Zawadi na pesa za mayai zote ni mapato. Ni pesa za mayai tu ambazo zimechumwa.
- *Mwanafunzi anasema kwamba kazi ya mama nyumbani si kitu.* Sema, "Kazi yake ina thamani kubwa. Lakini hakuna anayemlipa kwa kazi hiyo."
- *Mwanafunzi anaita kila takwa upotevu.* Kofi anafurahia chai yake, kwa hiyo chai ni takwa. Upotevu ni pesa zilizotumika kwa jambo lisilofaa, kama mkate unaoharibika.
- *Mwanafunzi anasema redio au simu ni hitaji.* Uliza, "Je, unaweza kuishi na kuwa na afya njema bila kitu hicho?"

Kubali jibu kama mwanafunzi anatoa sababu nzuri.

- *Mwanafunzi anazidisha tumizi la kila wiki kwa 30.* Sema, "Kila siku: mara 30 kwa mwezi. Kila wiki: mara 4."
- *Mwanafunzi anaandika kwenye upande wa KUINGIA pesa ambazo hazina uhakika wa kuja.* Sema, "Andika tu pesa ambazo kwa hakika zitakuja."
- *Mwanafunzi anarekebisha bajeti kwa kukopa.* Sema, "Hapo mwezi ujao tatizo lilelile litarudi." Punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA.

Ukiwa na vifaa vichache sana. Hesabu siku za mwezi kwa mawe au maharagwe 30, kama katika Somo 9. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA kwa chaki: mstari mrefu, na mstari mfupi unaoshuka katikati yake. Andika bei za soko za Somo 8 upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika. Mwanafunzi ambaye hataki kuonyesha pesa za familia yake anaandika bajeti ya mtu wa kubuni.

Darasa likienda polepole. Fanya kila hesabu kwa mawe kwanza, kisha iandike. Upande wa KUTOKA uwe mfupi: mistari minne au mitano. Andaa bajeti ya Thandi pamoja na darasa, mstari mmoja baada ya mwingine, kabla wanafunzi hawajaandaa bajeti zao wenyewe. Fundisha Mazoezi 4 na 5 ya Somo 10 katika kipindi cha pili. Sema tena sentensi mbili za Kariri mwanzoni mwa kila kipindi.

Orodha ya Maneno (Masomo 1 hadi 11)

Kwa Mwalimu: haya ni Maneno Mapya yote ya kitabu. Kila neno lina maana moja tu katika kitabu hiki. Maana ni ileile kama katika somo. Namba inakuonyesha somo ambamo neno linatokea kwa mara ya kwanza.

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
adimu	Kipo kidogo tu. Ni vigumu kukipata.	5
bajeti	Mpango wa pesa za KUINGIA na pesa za KUTOKA kwa mwezi mmoja.	10
baki	Pesa zinazobaki baada ya pesa zote za KUTOKA. BAKI = JUMLA KUINGIA − JUMLA KUTOKA.	10
bei	Pesa ambazo muuzaji anaomba kwa kitu.	3
bidhaa	Vitu ambavyo watu wanatengeneza au wanalima, na wanauza.	1
chenji	Pesa ambazo muuzaji anakurudishia unapolipa zaidi ya gharama.	4
dola ($)	Pesa inayotumika katika kitabu hiki. Tunaandika alama $ kabla ya namba: $40.	2
gharama	Pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu.	3
hitaji	Kitu ambacho lazima mtu awe nacho ili aishi na awe na afya njema.	8
jumla	Viasi vyote vikijumlishwa pamoja.	2
kiasi	Pesa kiasi gani. Ni namba yenye alama ya dola, kama $40.	2
kuchuma	Kupata pesa kwa kazi yako.	7
kulipa	Kutoa pesa kwa kitu au kwa kazi.	4
kustahili	Thamani ya kitu, ikisemwa kwa pesa: "Yai moja linastahili $5."	5
kutosha	Kiasi sawa na gharama, au zaidi.	4

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
kutumia pesa	Kutoa pesa kulipia vitu.	9
mabadilishano	Watu wawili, kila mmoja anatoa kitu na kila mmoja anapata kitu.	1
mapato	Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.	7
mnunuzi	Mtu anayetoa pesa, na anapata bidhaa au kazi kwa ajili yake.	3
mpango	Unachoamua kufanya, kabla ya kukifanya.	10
mshahara	Pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi, kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi.	7
muuzaji	Mtu anayetoa bidhaa au kazi, na anapata pesa kwa ajili yake.	3
mwajiri	Mtu anayemlipa mtu mwingine kwa kazi.	7
noti	Pesa iliyotengenezwa kwa karatasi.	1
pesa	Kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi.	1
sarafu	Pesa iliyotengenezwa kwa chuma.	1
soko	Mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana.	3
takwa	Kitu ambacho mtu angependa kuwa nacho, lakini anaweza kuishi bila kitu hicho.	8
tele	Kwa wingi; zaidi ya kile watu wanachotumia: "Kuna maji tele."	5

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
thamani	Jinsi kitu kinavyofaa, na jinsi kilivyo vigumu kukipata.	5
tumizi	Pesa unazotumia kwa kitu kimoja.	9
uchaguzi	Kuchukua kitu kimoja na kuacha kingine, wakati huwezi kupata vyote viwili.	8
upotevu	Pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa.	9

Kwa Mwalimu: maneno mengine mawili yana maana moja tu katika kitabu chote, lakini si Maneno Mapya. **Alama** ni kitu kinachosimama badala ya kitu kingine, kama $ au %. **Mkopeshaji binafsi** ni mkopeshaji ambaye kazi yake ni kukopesha pesa (Somo 18).